Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://dare.uva.nl/document/73286

File ID	73286
Filename	XV GEESTELIJKE MACHT (september 1842-mei 1843)

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):

Type	Dissertation
Title	De schaduw van de jezuiet. Een pathologie van de Franse publieke opinie tijdens de schoolstrijd van 1841-1845
Author	L.J.M. van der Heijden
Faculty	Faculty of Humanities
Year	2004
Pages	1072

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://dare.uva.nl/record/129087

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other then for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)

XV GEESTELIJKE MACHT (september 1842 – mei 1843)

In Dumas' gelijknamige feuilleton-roman zegt de graaf van Monte-Cristo tegen zijn vijand Villefort dat God zijn geroepenen verheft boven de wereldlijke heersers. Het heilig vuur brandt in de ziel van de nieuwe denkers, die een nieuwe wereld zullen scheppen. De priesters zijn het spoor bijster, klampen zich nog vast aan de lege graftombe, terwijl Jezus allang is herrezen. Intussen daalt Michelet af naar de vroege middeleeuwen en vindt zowel de oorspronkelijke onschuld van het volk als het ware christendom, lichtjaren verwijderd van de byzantijnse haarkloverijen van de priesters, die te hoop lopen tegen het pantheïsme der modernen.

LUIK

Terwijl de schoolstrijd voortduurt, zwoegt Michelet op het zesde deel van zijn *Histoire de France*. Zoals gemeld loopt er een keten van *figurae Christi* door de eerdere delen; in deel zes, over de wedkamp tussen de koning van Frankrijk en de hertog van Bourgondië, is het zoenoffer geen held/heldin, maar een heel volk: de Walen van Luik en Dinant. Zij worden opgeofferd om de definitieve eenheid van Frankrijk tot stand te brengen.[1] Lodewijk XI slaagt erin Normandië aan de Bourgondische invloed te onttrekken door de Walen tegen Karel de Stoute op te stoken en vervolgens te laten vallen, zonder een spoor van wroeging. Werkeloos ziet hij toe hoe de hertog van Bourgondië de twee rebelse steden smoort in een zee van bloed. De eenheid van de Franse natie wordt beklonken door de ondergang van Luik; daarom past het de geschiedschrijver van Frankrijk deze heroïsche stad recht te doen. Hij komt zelf (van moederskant) van de Ardennen; het is zijn eigen bloed.[2]

Michelet schildert Luik als een modern eiland in een feodale zee[3]: de arbeiders zijn er duurzaam aan de macht, de prins-bisschop is verjaagd en wat er van de edelen over is gaat op in de gilden, met name in de belangrijkste, die van de ijzerslagers. De gestaalde werkman met opgeheven slaghamer, een gemeenplaats in de 20e eeuw, is een *novum* in de 14e; "Luik bood toen de aanblik van de meest volkomen gelijkheid die wellicht ooit ergens is voorgekomen."[4] Meesters en gezellen hebben stemrecht; vrouwen, zelfs kinderen bemoeien zich met politiek. Jonge mannen spreken op straat snelrecht, half gemeend, half schertsend, maar de veroordeelden moeten betalen, vooral de handlangers van de bisschop.

In hun wedkamp maken koning en hertog zich om en om belachelijk; het lijkt een klucht. Voor het eerst krijgt de geschiedschrijver schik in ironie.[6] De materialistische politiek wordt niet zozeer aan de schandpaal genageld als wel onderuitgehaald, gedegradeerd tot waanzin, tot farce. Expliciet trekt hij geen parallel met zijn eigen tijd. In 1837 wil hij nog de gelijke zijn van de mannen van de wereld, zoals Guizot en Barante; nu laat hij hen achter zich. Hij beseft dat hij iets goeds in handen heeft: trots meldt hij Burnouf dat hij bijna klaar is met een *Lodewijk XI*, waar Barante en Sismondi geen idee van hadden. De reden? Hij heeft de bronnen, zij niet.[7]

Michelet wendt obscure bronnen aan om zijn verbeelding te voeden. Hij is vervuld van mededogen voor de *febvres* en de *dinandiers*, de ijzerslagers van Luik en de koperslagers van Dinant. De dienaren van de hertog tekenen op wat ze aantreffen tussen de brokstukken van Dinant; de geschiedschrijver kijkt over hun schouder mee.

> "Wat verbaast als men die doodse opsommingen leest, is dat onder de onverwoestbare materialen (de enige, zou men denken, die konden overblijven), tussen het lood, het ijzer, het koper, men breekbare zaken aantreft, kleine meubels, tere kleinodiën... Levende herinneringen aan menselijk leven, overgebleven om te getuigen van wat werd verwoest, geen stenen, maar mensen, die hebben geleefd en lief gehad."
>
> "Onder andere vind ik dit: '*Item*, twee zilveren kopjes, twee kleine ivoren tafeltjes (waarvan één gebroken), twee kussens, de slopen bestikt met fijne zilveren pailletten, een kleine ivoren kam, een

snoer van zilveren en git-kralen, een speldekussen, *een paar bruidshandschoenen*."

"Zo'n voorwerp zet je aan het denken. Hoe is het mogelijk! Die tere huwelijksgift, die arme kleine luxe van een jong stel heeft die verschrikkelijke vuurzee overleefd? Alles wijst erop dat ze tot aan de catastrofe zijn gebleven, zij in elk geval, de aard der voorwerpen wijst hierop. En dan, wat is er van haar geworden? Moet men haar zoeken onder hen, waarvan onze Jean de Troyes spreekt, onder hen die gedwongen door honger en ellende zich verkochten, helaas! voor een stuk brood?"

"Ah! Madame de Bourgogne, toen U hebt geschreeuwd om die gruwelijke wraak, heeft U ongetwijfeld niet vermoed dat de prijs zó hoog zou zijn! Wat zou U gezegd hebben, vrome dame, als U tegen de avond vanaf Uw balkon in Brugge de trieste weduwe zich zag voortslepen door het slijk, in tranen en in zonde?"[8]

Historici van Barantes generatie zouden zo'n bron beneden hun waardigheid achten en 20e eeuwse geschiedvorsers zouden zulke lijsten omzetten in statistiek; Michelet daarentegen zoomt in op één item, een paar bruidshandschoenen, en op grond hiervan roept hij een heel leven op, vóór en na de val van de stad. Onbekommerd zegt hij daarbij wat het *met hem* doet.

SAINTE GENEVIÈVE

Deel zes wordt stilgelegd; de nieuwe *cours* nadert. De *cours* wordt net als de vorige aangekondigd als *philosophie de l'histoire et méthode historique*; waar hij heen wil, weet hij nog niet. Hij begint op goed geluk. Bij aanvang, 22 december 1842, is de toeloop enorm; honderden komen er niet in, ook Alfred Dumesnil niet. Hij snelt naar de wachtkamer, waar de hoogleraar zijn voeten warmt; het rumoer in de zaal is vlakbij. De geschiedschrijver lacht om Alfred, *La vida es sueño* in de hand, bang voor de popelende menigte, "dat duizendkoppig monster".[9] Hij begint waar hij in de zomer was opgehouden: de levende geschiedenis mag niet uiteenvallen in doodse deelgebieden, gemonopoliseerd door vakidioten.[10]

In zijn overpeinzingen van de historische bronnen laat hij zijn oog vallen op een geliefde plek, de *bibliothèque Sainte-Geneviève*, de voorgaande zomer gesloten wegens instortingsgevaar.[16] Generaties studenten hadden er hun examens voorbereid; de jonge Michelet, na de middelbare school, was er kind aan huis. Nu beweent hij het verdwijnen van deze "wijkplaats voor ons allen", "onze voedster".[17]

Hij zet de *montagne Sainte-Geneviève* af tegen de Notre-Dame. De wijkplaats aan de linkeroever mishaagt van oudsher de trotse kathedraal, omdat die aan haar greep ontsnapt. Op de berg heerst vrijheid: ieder die er vertoeft, ademt die in met de lucht. Zelfs als de Notre-Dame er haar eigen kanunniken installeert, worden ook die aangestoken door de vrijheidsgeest. Abélard onderricht er niet voor niets. En dan die andere Sainte-Geneviève, omgedoopt tot Pantheon; deze kerk is gesticht in het jaar van de uitdrijving der jezuïeten (1763). Hij vereenzelvigt zijn geliefde Panthéon met Eleusis[18], waar de volgelingen van Demeter worden ingewijd. Sainte-Geneviève heeft Michelet gemaakt tot wie hij is en werpt hem op tegen de hooghartige Notre-Dame, *un sphinx accroupi sur le fleuve*.[19] Hij, die eerst de kathedralen bezingt en partij kiest tegen Abélard, vóór Sint Bernard, neemt nu afstand van de Notre-Dame en verkiest Abélard.

Het *Collège de France* valt evident onder de beschermingheilige van Parijs. Kortom, de tegenstelling tussen de hoogleraren aan het *Collège de France* en de predikers van de Notre-Dame is volmaakt natuurlijk.

Dan maakt hij de beslissende sprong[20]: van de *montagne Sainte-Geneviève* naar de legende van *sainte Geneviève*, naar het zwarte gat van de vroegste middeleeuwen, en vindt er de oorsprong van het middeleeuwse christendom en van het Volk, beiden dan nog één. Hiermee vindt hij het definitieve antwoord op zijn tegenstanders van de Notre-Dame. Die spreken in naam van het ware geloof, maar verliezen zich in de byzantijnse haarkloverijen van de Late Oudheid, met hun geneuzel over Arius en Pelagius. Michelet vereenzelvigt zich daarentegen met de oorspronkelijke onschuld van de vroege middeleeuwen.[21]

Hij duikt in de heiligenlevens van die duistere eeuwen en toont zijn toehoorders hoe die te gebruiken als historische bron. Hij versmelt zijn diepste overtuiging met de onschuld en de wondermacht van deze heiligen. Hij vindt het ware christendom en laat de dorre ultramontanen ver achter zich. Michelet noemt dit ook *Renaissance*, maar het verschil met de echte Renaissance is levensgroot: de tweede haalt de oudheid terug, de eerste schudt die af; de tweede wordt beheersd door *écriture*, de eerste door *parole*.

**

In het voetspoor der Egyptenaren onderscheidt Vico drie tijdperken, van de goden, van de helden, van de mensen. Daarna volgt de terugval in de chaos en de *ricorso*: de kringloop begint opnieuw. In het vijfde boek van zijn *Scienza nuova* ziet de Napolitaanse denker de vroege middeleeuwen als een terugkeer naar de wonderwereld van de mythische oudheid; Michelet volgt zijn voorbeeld.

Als de barbaren in de 5e eeuw het Romeinse Rijk overstromen, zijn stad en land al goeddeels ontvolkt. De vooraanstaanden mijden steeds meer de half verlaten steden en trekken zich terug in hun villa's. Om hun barbaarse gasten, Goten, Bourgondiërs, te voeden, sturen zij hun horigen naar verre verlaten oorden om die te bebouwen. Ver van elkaar woont dit landvolk in hutten.[22] Zo wordt de natuur herontdekt, en de familie; zij laten de droesem van de beschaving achter zich en vervallen in een wonderwereld.

Het is het landvolk in de wildernis, die de legenden der heiligen voortbrengt. Deze legenden belichamen het zuiverste christendom. De oudheid wordt vergeten, de wereld begint opnieuw.[23] Met dat het volk opkomt, verschijnen de benedictijnen op het toneel. Zij belichamen het ideaal van arbeid in vrijheid; werken wordt weer geheiligd, is niet alleen maar goed voor slaven. Het landvolk stelt zich onder de bescherming der kloosters. Te midden van een zee van geweld worden zij beschermd door het woord Gods en de wondermacht der heiligen. Michelet zet het beeld scherp: de legenden krijgen vorm door de vruchtbare wisselwerking tussen landvolk en monniken. De Kerk wordt nieuw leven ingeblazen door de levenskracht van het Volk, de grondslag voor de latere bloei van de hoge middeleeuwen.

Natuurlijk en bovennatuurlijk vloeien in elkaar over. *Sainte Geneviève* hoeft haar betraand gelaat maar naar de hemel te richten of het begint te regenen. De heiligen hoeven het machtswoord maar uit te spreken of hun wil geschiedt. Wat Michelet het meest treft is de eenheid van mens en dier. *Sankt Gallen*

deelt de grot en het brood met een beer. Hubertus ontvangt de openbaring van een hert. Geneviève van Brabant wordt in haar vlucht gevoed door een hinde.[24] Het landvolk wil niet de kerk binnen zonder de os en de ezel, geheiligd door het Evangelie, net zoals de Indische koning Yudhisthira niet naar de hemel wil zonder zijn trouwe hond. De geschiedschrijver vergelijkt de legenden ook met het Indische epos. Het dier droomt, van een volgend leven? Wie hen afslacht, zoals *saint Julien*, doodt zijn eigen vlees en bloed. Het jonge wrede Hellas, "meedogenloos als de maagd van Tauris", lacht om de barbaar Xerxes, die verliefd wordt op een plataan, maar het is deze liefde, die de onderaardse wateren omhoog brengt en het dorre Iran omtovert in een paradijs.[25] Uit deze *ricorso* zal *Le Peuple* (1846) voortkomen[26]; de nieuwe ontdekking stijgt Michelet naar het hoofd.

> "Anderen hebben de geschiedenis geschreven van de grote Romeinse keizers, van de befaamde koningen der barbaren, van de roemrijke Karel de Grote, van de illustere bisschoppen, van de pausen. En ik heb de geschiedenis geschreven van een landmeisje, *sainte Geneviève*, van een arbeider, Sint Eligius. Ik ben afgedaald naar het platteland, ik heb de lijfeigenen aan de ploeg gevolgd en toen ben ik nog verder afgedaald, ik heb in de hut van de lijfeigene het minste lid van het gezin genomen, het kind en het dier als mindere aangenomen kind. En uit deze nederige voedingsbodem heb ik het leven laten ontkiemen."[27]

Zes maal *ik* in één alinea.

NOTEN

1 Jules Michelet, *Œuvres complètes*, tome VI, éditées par Paul Viallaneix, Paris 1978, 298.
2 *Ibid.*
3 De geschiedschrijver loopt hier al op vooruit in zijn *cours* van 1839. (Jules Michelet, *Cours au Collège de France*, tome I, publiés par Paul Viallaneix, Paris 1995, 292 sq.)
4 Michelet, *Œuvres complètes* VI, 303.
"Een stormachtige vrijheid, zonder twijfel, een stad vol woelingen en onvoorziene buitelingen. Wel, desondanks, misschien juist daarom, had men de stad lief. Die was onstuimig, zeker, maar die bruiste van leven (een zeldzaamheid in de matte middeleeuwen!), een sterk en vreugdevol leven, versmolten met arbeid, conflicten, gevechten: men kon veel lijden in zo'n stad, maar zich vervelen? Nooit." *Ibid.*VI, 301.
6 Michelet, *Journal* I, 484.
7 Michelet, *Correspondance* III, 719.
"Lionel Gossman heeft erop gewezen dat de retoriek van de feitelijkheid, kenmerkend voor de meeste geschiedschrijving van de laatste twee eeuwen, niet veel met bronnenonderzoek te maken heeft. Neem bijvoorbeeld Barante: bij hem zijn de afwezigheid van een verteller en het verhaal dat voor zichzelf spreekt retorische kunstgrepen, waardoor de ordening van de geschiedschrijver objectief lijkt, echt lijkt. Barante verwijst louter naar gepubliceerde documenten. Michelet daarentegen, ook al bracht hij tientallen jaren in de archieven door, is alom in zijn tekst aanwezig en ondergraaft voortdurend « de werkelijkheid »."
Hans Kellner, recensie van Linda Orr, in *History and Theory* XVI (1977), 226.
8 Michelet, *Œuvres complètes* VI, 336.
9 Bibliothèque historique de la ville de Paris, *Papiers Dumesnil*, 1584 f°285. (Dumesnils verslag in een brief aan Eugène Noël is grotendeels weergegeven in Michelet, *Corr.*III, 799-800.)
10 Michelet, *Cours* I, 517.
De geschiedschrijver neemt zijn "vereerde leermeester" Sismondi als voorbeeld; hiermee stelt hij een daad. Strikte katholieken verafschuwen deze calvinist van Genève; een jaar eerder maken zij zich boos als Sismondi een *croix d'honneur* krijgt. (*L'Univers*, 16 janvier 1842 ; *Ami de la religion*, tome CXII, 117.) Michelet heeft ook een berg kritiek op Sismondi: hij is geen genie en al helemaal geen filosoof; hij is geen groot schrijver, heeft geen juist begrip van recht en economie; hij is te zeer tegen de Katholieke Kerk, is te protestants, te negatief, begrijpt het wezen van Frankrijk niet (altijd), maar wat uiteindelijk telt, is dat hij Frankrijk lief heeft, de middeleeuwen lief heeft. Alle kritiek is waar, maar hij is in wezen goed: "hij zegende terwijl hij dacht te vervloeken."
Michelet, *Cours* I, 518.
16 Op 13 aug.1842 meldt hij: « Adieu à la pauvre bibliothèque Sainte Geneviève, vue aujourd'hui pour la dernière fois.» (Michelet, *Journal* I, 470.) Hij wijt de teloorgang van de bibliotheek aan moderne sloopwoede. (Michelet, *Cours* I, 531-532.) Een docent wijst hem erop dat het instortingsgevaar reëel is. *Ibid.*I, 508.
17 *Ibid.*I, 532.
18 De geschiedschrijver hoopt vurig dat het Pantheon gevrijwaard blijft van barbaarse restauraties, maar een colonnade zoals de Sint Pieter lijkt hem wel wat. *Ibid.*I, 533.
Het wisselend fortuin van het Pantheon in de 18e en 19e eeuw vormt de rode draad in het werk van een vurig katholiek: Philippe Muray, *Le 19e siècle à travers les âges*, Paris 1981.
Muray heeft geen weet van het ondergronds gewroet rond het Pantheon tijdens de Juli-monarchie; dan al pogen de katholieken deze kerk terug te krijgen. Onmiddellijk na de staatsgreep van 2 december 1851 geeft 's keizers neef deze tempel terug aan de Kerk.
19 Michelet, *Cours* I, 533.
20 De sprong komt pas in de 5e les (19.1.1843); ruim een maand eerder komt hij op het idee.
Michelet, *Journal* I, 488.
21 Viallaneix legt een link naar Michelets privé-leven: de geschiedschrijver is verliefd op zijn dienstbode Marie; in haar herkent hij de onschuld van het volk. (Paul Viallaneix, *La voie royale. Essai sur l'idée de peuple dans l'œuvre de Michelet*, nouvelle édtion, Paris 1971, 50-51.)
22 Net als zijn vroegste voorbeeld Rousseau maakt Michelet onderscheid tussen *écriture*, de dode letter, en *parole*, het levende woord; net als Rousseau ziet hij de gouden tijd van *parole* in de "huttentijd" (*âge de cabanes*). Hiermee wordt hij ook de evenknie van Mickiewicz, die niet aflatend

de oorspronkelijke onschuld der Slaven bezingt. Over dit onderscheid tussen *écriture* en *parole*, van Rousseau tot Lévi Strauss, zie Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Paris 1967.

23 Michelet, *Cours* I, 554.

24 "Wat een afstand heeft de wereld afgelegd van de wolvin van Romulus tot de Heilige Geneviève van Brabant." *Ibid.*I, 567.

25 *Ibid.*I, 569.
Hier zie je weer een voorbeeld van de romantische hang de middeleeuwen aan de Oriënt te koppelen. Michelet zet de vroege middeleeuwen op één lijn met Indië en Perzië; ongetwijfeld beseft hij dat *paradijs* een Iraans woord is.

26 Als Michelet in 1869 zijn voorwoord tot de voltooide *Histoire de France* schrijft, legt hij deze link zelf. *Ibid.*I, 509.

27 *Ibid.*I, 579.
Van de wederopstanding der doden naar het eerste begin van het leven. Michelets geschiedschrijving wordt doorgaans met het eerste in verband gebracht; zijn werk is een voorschot op het Laatste Oordeel. Hier verandert hij van rol: van Rhadamanthus, de milde rechter der doden, naar Triptolemos (Hij, die drie maal ploegt), de helper en ingewijde van Demeter, de korenmoeder en godin van Eleusis.

MICKIEWICZ/SAND

Michelet hervat zijn *cours* op 22 december met een vertoog over Sismondi; Quinet hervat zijn *cours* op 21 december met een inleiding tot de Renaissance, die hij als het ware van Michelet overneemt; Mickiewicz hervat zijn *cours* op 20 december.[1] Hij spreekt over Byron, zijn vroegere voorbeeld, over Pushkin, zijn vroegere vriend. Hij stelt dat de moderne tijd voor het eerst het evangelie tot werkelijkheid maakt.[2] Mickiewicz acht het nu tijd dat geroepenen het roer overnemen. Hij stelt Jeanne d'Arc ten voorbeeld; onderhands bereidt hij de wereld voor op Towiański.

Zijn *cours* krijgt overvloedig aandacht in de *Revue indépendante*: George Sand schuift hem vooruit, zowel in *fiction* en als in *non-fiction*; zij voorziet zijn colleges van commentaar en tegelijk schildert ze in haar roman-feuilleton *Consuelo*[3] het evenbeeld van de Poolse dichter, in de persoon van een Boheemse graaf.

Zoals de *Revue des deux mondes* haar succes mede te danken had aan de feuilletons van Sand, zo drijft ook de *Revue indépendante* hierop. Bijgestaan door haar leidsman Leroux had ze haar visionaire krachten al eens beproefd in *Spiridion*, een roman van bescheiden afmetingen, waarin louter het avontuur van de geest telt. Nu brengt ze een lijvige roman voort, *Consuelo*, waarin heuse avonturen samengaan met mystieke/spiritistische vluchten. Net als *Spiridion* speelt het verhaal in de 18e eeuw. De heldin, de zangeres Consuelo, ontvlucht Venetië en belandt in een Boheems slot, waar de jonge graaf, Albert, verstrikt raakt in de geestenwereld, overweldigd door beelden uit een vroeger leven als hussietenleider; hij graaft in zijn familieverleden[4] en hervindt de tragiek der hussieten, hervindt ook zichzelf. De graaf en de diva raken vervolgens op drift en beleven tal van avonturen in een wereld, die door de illuministen wordt voorbereid op de Franse Revolutie. Het paar Albert/Consuelo gaat terug op het paar Ahasverus/Rachel[5], dat zij kent van Quinets mysterie.

Een attente erudiet herkent later Mickiewicz als model voor Albert de Rudolstadt[6], a.k.a.Trismegistus. Hun beider vertrouwdheid met de geestenwereld spreekt voor zich. Sands blik richt zich naar Bohemen dankzij Mickiewicz' *cours*, waar zij regelmatig te vinden is. De dichter loopt warm voor de herrijzenis van het Tjechisch nationaal bewustzijn. Juist als Michelet van leer trekt tegen de jezuïeten, bewierookt Mickiewicz Jan Hus. Om haar begerige lezeressen[7] wegwijs te maken, om te tonen dat ze het niet zomaar verzint, onderbreekt Sand de roman-feuilleton voor een serie artikelen over Jan Ziska, leider der taborieten, de extreme vleugel der hussieten. De godsdienstoorlog vloeit over in de klassenstrijd. De strijdkreet der hussieten, verfranst als *la coupe au peuple*, belandt later in *le Banquet* van Michelet. Net zoals *les Mystères de Paris* de natie naar links doen opschuiven, zo doet *Consuelo* dat ook.

De twee roman-feuilletons lopen parallel[8]: Sand gaat Sue voor, maar later volgt zij hem op de voet. Sue legt een (onder)wereld bloot, die haar vreemd is. Fleur-de-Marie is Consuelo gereïncarneerd en binnenste buiten. Consuelo is een volksmeisje, een *bohémienne*, een halve zigeunerin, die een diva wordt en een (Boheemse) graaf trouwt; Fleur-de-Marie is een prinses zonder het te weten, leeft in de goot en zingt, maar blijft slechts een *goualeuse* (in dieventaal), een kweelster. Beiden hebben een zweem van de Madonna. Albert, graaf van Rudolstadt, staat ook niet los van Rodolphe, prins van Gerolstein, *supermen* beiden. Sue

en Sand verhullen hun afkeer van zwartrokken niet.[9]

In haar verbeelding smeedt Sand een hechte band tussen Albert de Rudolstadt/Adam Mickiewicz en Consuelo, waarvoor haar vriendin model staat: de diva Pauline Viardot, *née* Garcia. De dichter heeft haar vaak horen zingen bij Sand thuis. Omzichtig maakt zij gewag van Towiański; zij weigert hem en de zijnen te veroordelen. Dan komt ze met haar eigen geloofsbelijdenis: "maar wij geloven in een veel bredere toekomstige openbaring. Wij verwachten die van allen, wij voorvoelen die in de Franse massa's, wij geloven kortom dat onze messias het volk is, en dat *de idee* wordt belichaamd, niet door één mens, maar door miljoenen mensen."[10] Als Michelet later afstand neemt van Mickiewicz, gebruikt hij vrijwel dezelfde woorden.[11]

In de winter behandelt Mickiewicz een recent werk van een bevriende Poolse dichter, Zygmunt Krasinski, *Comédie infernale*.[12] De held, een verbitterde dichter van adel (net als Krasinski zelf) is de laatste die standhoudt tegen Pankras, de vergoddelijkte "dictator van de massa". De charismatische volksleider is heimelijk gefascineerd door zijn gedoemde tegenstander en zoekt hem op. Pankras hoont de roemrijke geschiedenis der heersende klassen als een *chronique scandaleuse*, hoont de Heiland die 2000 jaar werkeloos heeft toegezien bij dit tranenedal. De graaf hoont Pankras, bijt hem toe dat hij heimelijk het volk veracht en niet meer in zijn eigen ideaal gelooft. Na dit onderhoud volgt de eindstrijd: de graaf stort zich in een afgrond, Pankras zoekt zijn lijk, gaat ijlen, ziet visioenen, herhaalt de laatste woorden van Julianus de Afvallige – *Vicisti Galilæe!* (Gij hebt gewonnen, Galileër!) – en stort dood neer.[13]

Klassenstrijd tot het bittere einde leidt tot dictatuur: een inzicht dat ook Quinet bereikt in zijn *Révolutions d'Italie*, gebaseerd op zijn *cours* van 1842. In Mickiewicz' ogen bevestigt Krasinski's *Comédie infernale* de Slavische traditie; hij komt tot de slotsom: "afgaande op de Slavische annalen en dichtkunst is een nieuwe definitie van regeren mogelijk. Tirannie is niet de heerschappij van één man, maar heerschappij zonder liefde, wat de uiterlijke vorm ervan ook is. Eén of meerderen, een parlement of een menigte kunnen even tiranniek zijn."[14] Michelet neemt dit van hem over.[15]

In dezelfde aflevering van de *Revue indépendante* wordt Pankras (*fiction*) gelaakt, Ziska (*non-fiction*) geroemd; Pankras heeft veel van Ziska, die (met Sands instemming) de adamieten vervolgt, die het paradijs hier en nu willen en er ook naar leven. De auteur gruwt van "dit onreine dogma der promiscuïteit".[16] (Is het Sand, of Leroux, die hier spreekt?) Mickiewicz, in Sands fictie omgezet in een Boheemse graaf, omgezet in Trismegistus, heeft een leerling, genaamd Spartacus[17]; zo belanden we bij de mythologie van de Derde Internationale.

De towianist Biergiel vertelt later aan Mickiewicz' oudste zoon Wladislaw: "hij ging niet meer op bezoek bij Mme Sand, want deze schrijfster gebruikte de spirituele uitleggingen, die hij haar gaf, als materiaal voor haar komende romans. Toen op een keer, in de loop van een conversatie, op een indringend moment, Mickiewicz tot haar grote verbazing ineens verstomde, vroeg ze hem waarom hij ophield met praten. 'Ik kreeg ineens het idee dat, terwijl U naar mij luistert, U in uw hoofd een roman bedenkt.' Mme Sand antwoordde hem: 'en wat dan nog?'"[18]

NOTEN

1 Dit college is (grotendeels) te vinden in de *Revue indépendante*, tome VII, 378-401.

2 Het Evangelie was tot dan toe een richtsnoer voor individuen; de maatschappij richtte zich naar het feodale en/of Romeinse recht. Sinds de Franse Revolutie worden de verworvenheden van het Nieuwe Testament bij wet vastgelegd; een wijd verbreide notie in deze jaren. Michelet en Quinet geloven hierin; ook *abbé* Cœur verkondigt dit in zijn openingsrede aan de Sorbonne. (*L'Univers*, 14-1, 15-1-1843.) Alfred Dumesnil, Michelets aanstaande schoonzoon, is erbij en doet verslag aan zijn vriend Eugène Noël. (*B.H.V.P.*, « Papiers Dumesnil », 1584 f°335.)

3 *Consuelo* en het vervolg, *la Comtesse de Rudolstadt*, loopt van februari 1842 tot februari 1844 in *la Revue indépendante*.

4 "Een tekstvariant van *Consuelo* in *la Revue indépendante* over de papieren van het geslacht Rudolstadt, "vernietigd door de jezuïeten ten tijde van de Hervorming", spreekt boekdelen. De noodlottige rol van een vandalisme der jezuïeten wordt aan de kaak gesteld door Bogdan Janski en ook door Mickiewicz in zijn *cours* aan het *Collège de France*, waar George Sand bij aanwezig was." (Zygmunt Markiewicz, « Mickiewicz dans l'œuvre romanesque de George Sand » in *Revue d'histoire littéraire de France*, 61e année, n°3 (juillet-septembre 1961), 432.)

5 Mireille Bossis, « La tentation du roman populaire chez George Sand » in *Richesses du roman populaire*, édité par René Guise et Hans-Jörg Neuschäfer. *Actes du colloque international de Pont-à-Mousson, Octobre 1983*, Nancy 1986, 328.

6 Markiewicz, *op.cit.*

7 George Sand omschrijft haar lezerspubliek als *lectrices*, waarmee nog eens wordt onderstreept dat romans vooral voor vrouwen zijn; mannen schamen zich er nog voor of halen hun neus op.

8 *Consuelo* start in februari 1842, *les Mystères de Paris* op 16 juni 1842.
Sand à Sue: "ik heb in *Consuelo* ook een soort *Goualeuse*, die al meerdere boekdelen op weg is. Laten we elkaar beloven dat onze heldinnen een veilige haven bereiken. Geen moderne heldin is volgens mij zo origineel, zo gedurfd, zo roerend en zo poëtisch als Fleur-de -Marie." George Sand, *Correspondance*. Textes réunis, classés et annotés par Georges Lubin. Tome V, Paris 1969.

9 George Sand introduceert Zyska als volgt : "mijn relaas vangt aan met het eind van dat vermaarde en schandelijke concilie van Konstanz, waar de brandstapels van Jan Hus en Hiëronymus van Praag enige afleiding boden voor de verveling der kerkvaders en prelaten. Zoals men weet, ging het erom één paus te kiezen in plaats van twee, die elkaar zo schandelijk de geestelijke oppermacht betwisten. Men kreeg het voor elkaar om er drie te krijgen. De langdurige beraadslagingen waren vermoeiend. De rijke abten en prins-bisschoppen hadden er gelukkig hun maîtresses; Konstanz werd de ontmoetingsplaats van de mooiste en rijkste courtisanes van het heelal; maar wat wilt U? Men krijgt overal genoeg van." (*Revue indépendante*, tome VII, 482.)
De laatste zin is een sneer aan het adres van *l'Univers*; heet een van Veuillots vroegere maîtresses Constance? Veuillot pareert prompt met een stoot onder de gordel: "de auteur van *Lélia*, die papegaai, altijd strak om de vinger van een beschonken profeet, van wie zij de orakels mag uitkramen." (*L'Univers*, 30 avril 1843.)

10 *Revue indépendante*, tome VII, 381.

11 Jules Michelet, *Journal*, tome I, édité par Paul Viallaneix, Paris 1959, 592-593.

12 Met Slowacki gelden Mickiewicz en Krasinski als de grote drie van de Poolse Romantiek. De eerste twee zijn *towianisten*, de derde hangt er tegen aan.
De colleges zijn opgenomen in de *Revue indépendante*, tome VIII, 31-71.

13 *Ibid.*VIII, 68.

14 *Ibid.*VIII, 69-70.

15 Michelet neemt dit over in zijn bespiegelingen over Mickiewicz van 1845. De tekstbezorger, Viallaneix, laat dit weg. (*B.H.V.P.*, « Papiers Michelet », A 3841 f°15.) Monod haalt het wel aan.
Gabriel Monod, *La vie et la pensée de Jules Michelet (1798-1852)*, Paris 1923, tome II, 95.

16 *Revue indépendante*, tome VIII, 176.

17 Spartacus: codenaam van Adam Weishaupt, leider der *Illuminati*. (*Abbé* Augustin de Barruel, *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme*, tome III, Hambourg 1798, 1.)

18 Markiewicz, *op.cit.*432.